

Antropologia corpului și modernitatea

David Le Breton (n. 1953) este profesor de sociologie și antropologie la Universitatea „Marc Bloch” din Strasbourg și membru al Institutului Universitar din Franța. Este autor a numeroase lucrări în care abordează teme de antropologie a corpului, dintre care menționăm: *Corps et sociétés. Essai d'anthropologie et de sociologie du corps*, Paris, Méridiens-Klincksieck, 1985; *Passions du risque*, Paris, Métailié, 1991; *Des visages. Essai d'anthropologie*, Paris, Métailié, 1992; *Anthropologie de la douleur*, Paris, Métailié, 1995; *Du silence*, Paris, Métailié, 1997; *Les passions ordinaires. Anthropologie des émotions*, Paris, Armand Colin, 1998; *L'adieu au corps*, Paris, Métailié, 1999; *Conduites à risque. Des jeux de mort au jeu de vivre*, Paris, PUF “Quadrige”, 2002; *La peau et la trace. Sur les blessures de soi*, Paris, Métailié, 2003; *La saveur du monde. Une anthropologie des sens*, Paris, Métailié, 2006.

Traducătoarea, **Liliana RUSU**, a absolvit Facultatea de Geografie – Geologie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași , specializarea Geografie – Limba și Literatura Franceză. Publicații: *Examenele DELF/DALF, nivelurile A și B* (în colaborare), Editura Polirom, 2006. Traduceri: Edouard Launet, *Mașinăria sexuală*, Editura Cartier, 2008.

David Le Breton

Antropologia corpului și modernitatea

Traducere din franceză de Liliana Rusu

CARTIER
istoric

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 24 05 87, tel.: 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr.24, sectorul 2, București.

Tel/fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

www.cartier.md

Difuzare:

București: Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2.

Tel./fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

Chișinău: str. București, nr. 68. E-mail: cartier@cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

LIBRĂRIILE CARTIER

Casa Cărții, bd. Mircea cel Bătrân, nr. 9, Chișinău. Tel./fax: 34 64 61. E-mail: casacartii@cartier.md

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Librăria Văruș Shakespeare, str. Șciusev, nr. 113, Chișinău. Tel.: 23 21 22. E-mail: librariavs@cartier.md

Librăria 9, str. Pușkin, nr. 9, Chișinău. Tel.: 22 37 83. E-mail: libraria9@cartier.md

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Inga Druță

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Dorin Onofrei

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Ana Cioclo

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Combinatul Poligrafic (nr. 91991)

David Le Breton

ANTHROPOLOGIE DU CORPS ET MODERNITÉ

© Presses Universitaires de France, 1990

© Presses Universitaires de France, 2008, 5e édition mise à jour.

David Le Breton

ANTROPOLOGIA CORPULUI ȘI MODERNITATEA

Ediția I, octombrie 2009

© 2009, Editura Cartier pentru prezenta versiune românească.

Această ediție a fost tipărită în 610 exemplare. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Le Breton, David

Antropologia corpului și modernitatea / David Le Breton; trad. din lb. fr.: Liliana Rusu. – Ch.: Cartier, 2009 (Combinatul Poligr.). – 428 p. – (Colecția „Cartier istoric”).

Tit. orig.: Anthropologie du corps et modernité. – 610 ex.

ISBN 978-9975-79-599-9.

13

B 82

Cuprins

<i>Introducere</i>	9
Capitolul 1. Imperceptibilul corpului	20
<i>Corpul ca posibilă întrebare</i>	20
«Voi ne-ați adus corpul»	25
<i>Polisemia corpului</i>	33
Capitolul 2. La originea unei reprezentări moderne a corpului: omul anatomizat	49
<i>Nașterea individului</i>	49
<i>Ascensiunea individualismului</i>	52
<i>Inventarea chipului</i>	55
<i>Corpul, factor de individualizare</i>	58
<i>Corpul popular</i>	60
<i>O antropologie cosmică</i>	65
<i>Relicvele</i>	73
<i>Omul anatomizat</i>	76
<i>Leonardo da Vinci și Vesalius</i>	83
<i>Fabrica lui Vesalius</i>	87
<i>Corpul ca rest</i>	100
Capitolul 3. La originea unei reprezentări moderne a corpului: corpul mașină	103
<i>Revoluția galileeană</i>	103
<i>Corpul în filosofia carteziană</i>	110
<i>Corpul supranumerar</i>	116
<i>Animalul-mașină</i>	121
<i>Corpul după modelul mașinii</i>	124
<i>O «anatomie politică»</i>	126
<i>Mașină sau organism</i>	128

Capitolul 4. Medicină și medicini alternative: de la o concepție despre corp la concepții despre om	136
<i>Pluralitate a corpurilor, pluralitate a medicinilor</i>	<i>136</i>
<i>O antropologie reziduală</i>	<i>139</i>
<i>Specificitatea medicinei generale</i>	<i>145</i>
<i>O medicină a omului?</i>	<i>147</i>
<i>Mozaicul reprezentărilor corpului</i>	<i>150</i>
<i>Medicini populare</i>	<i>151</i>
<i>De la psihosomatică la fiziosemanțică</i>	<i>160</i>
<i>De la eficacitatea simbolică la efectul placebo</i>	<i>173</i>
<i>Alte medicini, alte antropologii</i>	<i>179</i>
<i>Vindecătorul și modernitatea</i>	<i>184</i>
<i>O comunitate pierdută?</i>	<i>188</i>
Capitolul 5. O estezie a vieții cotidiene	192
<i>Cotidian și cunoaștere</i>	<i>192</i>
<i>Corpul în situație extremă: o cotitură spre cotidian</i>	<i>197</i>
<i>Respirația senzorială a cotidianului</i>	<i>204</i>
<i>Dominanța privirii</i>	<i>209</i>
<i>Zgomote</i>	<i>215</i>
<i>Mirosuri</i>	<i>220</i>
<i>Gustul de a trăi</i>	<i>228</i>
<i>Pipăitul</i>	<i>230</i>
Capitolul 6. Estompare ritualizată sau integrare a corpului	232
<i>Estomparea ritualizată a corpului</i>	<i>232</i>
<i>Corpul supranumerar</i>	<i>236</i>
<i>Libertatea mișcării</i>	<i>242</i>
<i>Corpul alter ego</i>	<i>246</i>
<i>De la insesizabilul lumii moderne la sesizabilul corpului ...</i>	<i>250</i>
<i>Ambivalență față de un corp handicapat</i>	<i>253</i>
<i>Corpul «în stare de nebunie»</i>	<i>266</i>

Capitolul 7. Îmbătrânirea intolerabilă: corpul învins ..	270
<i>Corpul indezirabil.....</i>	<i>270</i>
<i>Îmbătrânirea</i>	<i>274</i>
<i>Imagine a corpului.....</i>	<i>278</i>
<i>Privirea celui alt.....</i>	<i>281</i>
<i>Chipul îmbătrânirii</i>	<i>283</i>
Capitolul 8. Tiraniile aparenței: corpul alter ego.....	289
<i>Tiraniile aparenței.....</i>	<i>289</i>
<i>Obsolescența corpului feminin</i>	<i>296</i>
<i>Designul corpului masculin.....</i>	<i>301</i>
Capitolul 9. Hieroglifele de lumină: de la imageria medicală la imaginarul corpului	313
<i>Corpul expus vederii.....</i>	<i>313</i>
<i>Un imaginar al transparenței.....</i>	<i>333</i>
<i>Imaginarul din exterior</i>	<i>338</i>
<i>Imageria mentală: privirea imaginarului.....</i>	<i>343</i>
Capitolul 10. Calea bănuielii: corpul supranumerar al tehnostiinței	347
<i>Calea bănuielii.....</i>	<i>347</i>
<i>Fragmentarea de sine: prelevarea și transplanturile de organe.....</i>	<i>350</i>
<i>Grefa de față: reconstruirea unui chip?</i>	<i>368</i>
<i>Moartea suspendată și reversibilă</i>	<i>373</i>
<i>Procrearea fără sexualitate.....</i>	<i>379</i>
<i>Uterul ocazional.....</i>	<i>390</i>
<i>Fetusul împotriva mamei sale</i>	<i>399</i>
<i>Fetișizarea ADN-ului: omul ca pură informație</i>	<i>401</i>
<i>Clona sau bălbâielile reproducerii perfecte.....</i>	<i>407</i>
<i>Cyborgizarea omului</i>	<i>416</i>
<i>Adio corpului</i>	<i>421</i>

Introducere

Această carte, apărută pentru prima dată în 1990, a fost rescrisă în întregime. De atunci și până în prezent a cunoscut numeroase reeditări și traduceri, trecând prin modificări totuși minore, dacă e să luăm în considerare faptul că lumea era în continuă schimbare. Am păstrat ipotezele inițiale privind nenumăratele reprezentări ale persoanei, care presupun tot atâtea reprezentări ale corpului, inventarea corpului modern, ipoteze despre corpul partener, altfel spus, corpul privit ca accesoriu al sinelui, ce trebuie remaniat în permanență, ca urmare a normelor cu atât mai clare, cu cât sunt implicite și alimentează teama de a nu fi în permanență la curent cu toate noutățile, corpul supranumerar al prezentului etc., dar discursul a fost reactualizat. Timp de ani de zile, această carte a fost pentru mine o cutie cu unelte. Majoritatea capitolelor au făcut, în tot acest timp, obiectul unei cercetări mai sistematice, care a dus la apariția altor cărți. Am reactualizat expunerile care erau depășite, pe altele le-am îmbogățit, am reluat capitolele în care vorbeam despre transformările tehnice ale corpului, în special în medicina contemporană, care nu se mai mulțumește cu îngrijirea bolnavului, ci cedează în fața tentației amețitoare de a reconstrui omul. Analizele

care aveau ca obiect «corpul supranumerar» și care erau doar schițate în prima ediție se regăsesc aici reînnoite, întrucât au fost luate în calcul încercări diferite de cele din anii 1990. De această dată, ajungem chiar să împlinim visul de a spune adio corpului¹, odată cu dezvoltarea cyberculturii și a fantasmei *downloading*-ului «spiritului» pe *hard disk*-ul calculatorului sau pe Net.

Acest studiu este, așadar, o prezentare antropologică și sociologică a lumii contemporane, având drept fir conductor corpul. De aici și ideea de modernitate. În oglinda unei societăți date, a noastră, există și câteva posibile capitole dedicate unei antropologii a corpului. Este vorba de o antropologie a prezentului, care deviază² deseori, apucând calea etnologiei și a istoriei, pentru a judeca dintr-un unghi neobișnuit, dar cu atât mai fertil, un număr de practici, de discursuri, de reprezentări și de domenii ale imaginarului care au ca punct de reper corpul.

Corpul este o temă care se pretează în mod deosebit analizei antropologice, întrucât aparține de drept originii identitare a omului. Fără acest corp care îi dă un chip, omul nu ar mai exista. A trăi înseamnă a reduce neîncetat lumea la propriul corp, trecând prin simbolistica pe care acesta o reprezintă³. Existența

¹ Cf. D. Le Breton, *L'Adieu au corps*, Paris, Métailié, 1999.

² Cf. G. Balandier, *Le détour. Pouvoir et modernité*, Paris, Fayard, 1987.

³ Cf. D. Le Breton, *La sociologie du corps*, Paris, PUF, «Que sais-je?», 1992 (2004).

omului este corporală. Iar modificările sociale și culturale la care acesta este supus, imaginile care îi dezvăluie bogăția ascunsă, valorile care îl disting ne vorbesc despre persoană și despre variațiile pe care definiția sa și modurile sale de viață le cunosc de la o societate la alta. Deoarece se află în centrul acțiunii individuale și colective, al simbolismului social, corpul este un analizator foarte important pentru o mai bună înțelegere a prezentului.

Fără îndoială că nimic nu este mai misterios în ochii omului decât bogăția propriului său corp. Or, fiecare societate s-a străduit, în stilul său propriu, să dezlege această primă enigmă în care omul prinde rădăcini. Corpul pare să evolueze de la sine, în mod evident. Însă evidența este, adesea, drumul cel mai scurt al misterului. Conform frumoasei formule a lui Edmond Jabès, antropologul știe că, «în centrul evidenței, sălășluiește vidul», adică acel căuș al sensului, pe care fiecare societate îl umple în felul său, cu evidențe care nu sunt evidente decât pentru privirea familiară pe care aceasta o provoacă. Evidența unuia însă este mirarea celuilalt, dacă nu chiar incapacitatea sa de a înțelege. În viziunea sa despre lume, fiecare societate creează o cunoaștere aparte despre corp: componentele, performanțele, corespondențele sale etc. îi conferă sens și valoare. Concepțiile despre corp sunt puternic tributare concepției despre persoană. Ceea ce face că numeroase societăți nu separă omul de corpul său, în stilul manierei dualiste atât de familiare occi-

dentalilor. Uneori, omul are la dispoziție mai multe corpuri, deseori mai multe «suflete». Astfel, în societățile tradiționale, corpul nu se distinge de persoană. Iar materiile prime care compun bogăția omului dau consistență și cosmosului, și naturii. Între om, lume și ceilalți există o singură țesătură simbolică, cu motive și culori diferite, dar care nu modifică cu nimic textura comună (cap. 1).

Corpul modern aparține unui alt ordin. El implică ruptura subiectului de ceilalți (o structură socială de tip individualist), de cosmos (materiile prime care compun corpul nu-și mai au niciun corespondent în altă parte), de el însuși (a avea un corp mai mult decât a fi propriul corp). Corpul occidental este, de aceea, un loc al hiatului, incinta obiectivă a suveranității *ego*-ului. Este partea indivizibilă a subiectului, «factorul de individualizare» (É. Durkheim), în sânul unor colectivități în care diviziunea socială este acceptată fără probleme. Concepțiile noastre despre corp depind, așadar, de ascensiunea individualismului ca structură socială, de apariția bruscă a unei gândiri raționale pozitive și laice despre natură, de regresul constant al tradițiilor populare locale, dar depind, în același timp, și de istoria medicinei, care, în societățile noastre, însumează o cunoaștere oarecum oficială a corpului, la apariția căreia au contribuit condiții sociale și culturale speciale. Am schițat o istorie a prezentului, luând în considerare reperiile care ni se par cele mai semnificative pentru stabilirea concepției și statutului actual al corpului, un

fel de genealogie a corpului modern, cu punctul culminant întruchipat de Vesalius și de filosofia mecanicistă (cap. 2 și 3). Această reprezentare, ai cărei moștenitori suntem astăzi, a luat naștere, începând încă din Renaștere, ca o consecință a apariției și a dezvoltării individualismului în sânul societăților occidentale. Problemele pe care le vom aborda în această lucrare implică, astfel, însăși această structură individualistă care face din corp sălașul subiectului, locul limitei și libertății sale, obiectul privilegiat al unei modelări și al unei voințe de dominare, dar și spațiul singurătății, într-o societate în care inițiativa revine mai mult actorilor decât culturii, care tinde să devină doar un simplu cadru formal.

Totuși, chiar și în societățile noastre occidentale contemporane, nu există o unanimitate de opinii asupra a ceea ce reprezintă cu adevărat corpul. Concepții mai difuze, mai mult sau mai puțin coerente continuă să influențeze actorii implicați în acest context, să furnizeze material practicilor medicale tradiționale (magnetism, vraci de taină etc.) sau altor tipuri de medicină: acupunctură, auriculo-medicină, osteopatie, homeopatie etc. Alte medicini tradiționale sau «noi», dimpotrivă, încearcă să depășească limita dualismului, pentru a examina omul în unitatea sa indisolubilă (cap. 4).

Corpul de zi cu zi pune în joc, de asemenea, și o anume sensibilitate. La începutul acestui secol, G. Simmel a pus, în linii mari, bazele unei sociologii a

simțurilor, al cărei principiu îl reluăm aici în lumina condițiilor sociale și culturale care ne reprezintă. Ce aptitudine de a percepe senzațiile mai caracterizează astăzi viața cotidiană a omului modern (cap. 5)?

În societățile noastre occidentale, corpul este deci marca individului, locul diferenței sale, al distincției sale, dar, în același timp, paradoxal, el este adesea dissociat de individ, dată fiind moștenirea dualistă care apasă greu asupra caracterizării sale occidentale. Se vorbește, astfel, sub formă de clișeu, de «eliberarea corpului», formulare tipic dualistă, care uită că întreaga condiție umană este corporală, că omul este inseparabil de corp, care conferă bogăție și sensibilitate ființării sale în lume. «Eliberarea corpului», dacă e să acceptăm fie și provizoriu această formulă, este foarte relativă. Putem demonstra cu ușurință cum societățile occidentale își au fundamentul într-o estompare a corpului, care se traduce prin numeroase ritualuri stereotipe ale diferitelor situații din viața de zi cu zi. Pe de altă parte însă statutul, de pildă, al persoanelor cu handicap fizic în societatea noastră, angoasa difuză pe care acestea o provoacă, situația marginală a «nebunului» sau a bătrânilor (cap. 7) ne permit să situăm ceva mai bine limitele «eliberării corpului». Căci, dacă există un «corp eliberat», acesta este un corp tânăr, frumos, ireproșabil din punct de vedere fizic (cap. 6). Or, în acest sens, dimpotrivă, nu va exista o «eliberare a corpului» decât atunci când grija pentru corp va fi dispărut. Dar cât de departe suntem de așa ceva.

Un nou domeniu al fantasmelor despre corp a apărut în anii '60, când omul occidental își descoperă corpul, această noutate urmându-și cursul ei și atrăgând discursuri și practici cu alură și aură de *media*. Dualismul contemporan îl opune, astfel, pe om corpului său, în vreme ce aventurile moderne ale omului și ale dublurii sale transformă corpul într-un soi de *alter ego*. Corpul devine locul privilegiat al bunăstării (forma), al aparenței exterioare (formele, *body-building*, cosmetice, dietetice etc.), devine pasiune pentru efort (maraton, *jogging*, *windsurfing*) sau pentru risc (escaladă, «aventură» etc.). Grija modernă pentru corp, în sânul «umanității noastre așezate», este ca o fântână din care izvorăsc neconținut fantasmă și practici. Deja «factor de individualizare», corpul își dublează semnele distincției, afișându-se ca cel ce pune în valoare (cap. 8). El se transformă în accesoriu al persoanei, în obiect privilegiat al unei permanente raportări la ceilalți. Imaginea care apare la suprafață echivalează cu ceea ce este în interior.

În sfârșit, noile proceduri imagistice de diagnosticare vânează, în plan real, un secret al corpului, care nu ține decât de simbolistica socială a comunităților umane, dar care, în același timp, declanșează riposta inepuizabilei imaginații a indivizilor (cap. 9).

Medicina clasică transformă, astfel, corpul într-un *alter ego* al individului. Ea nu ține cont de omul suferind, de istoria personală a acestuia, de relația sa cu inconștientul, ci ia în considerare doar procesele organice care au loc înlăuntrul său. Medicina rămâne fidelă

moștenirii vesaliene, preocupându-se doar de corp, de boală, și nu de bolnav. De unde și numeroasele debateri etice contemporane, legate de importanța pe care medicina ar trebui să o acorde omului și, de asemenea, cele privind concepția sa despre om. Medicina are la bază o antropologie reziduală, ea a pus pariu pe corp, estimând ca posibilă tratarea bolii (percepută ca fiind externă corpului) și nu tratarea unui bolnav înțeles în toată complexitatea sa. Decuparea omului în bucăți, care, de secole, ocupa, în mod discret, locul de onoare în practica medicală, devine, astăzi, un element social care tulbură sensibilitatea modernă. Și, întrucât medicina a pus pariu pe corp, ea se lovește astăzi, în debaterile publice pe care le stârnește, de revenirea la suprafață a tot ceea ce mustea în subconștient: omul (eutanasie, asistarea bolnavilor și a muribunzilor, pacienți în stare vegetativă cronică, pacienți conectați la aparate, cu care nu mai știm ce să facem, terapii mutilante etc.). Datele antropologice, al căror fir conducător este reprezentat de separarea omului de corpul său, sunt și ele neclare. Numeroase probleme etice actuale, dintre cele mai cruciale, sunt legate de statutul acordat corpului în definiția socială a persoanei (ruptura legăturii dintre părinte și copil în cadrul procreării medicale asistate, prelevarea și transplantul de organe, clonarea, manipulările genetice, dezvoltarea tehnicilor de reanimare și alte aparate de asistență etc.).

Întrucât îl exclude pe om din demersul său, medicina se expune riscului de a-l regăsi atunci când se

pune problema stabilirii elementelor ce stau la baza existenței sale. Medicina este, de fapt, o medicină a corpului, și nu una a omului, precum în tradițiile orientale, de exemplu. Ne amintim cu toții această frază a Margueritei Yourcenar, în *L'œuvre au noir*⁴, atunci când Zénon, medicul, foarte aproape de Vesalius, se apleacă, împreună cu colegul său, medic și el, asupra cadavrului unui tânăr, care este fiul celui dintâi: «În camera în care mirosea puternic a oțet și în care noi făceam disecția, acest mort nu mai era nici fiul, nici prietenul, ci doar un frumos exemplar al mașinăriei umane...» Frază programatică, întrucât medicina tratează «mașinăria umană», altfel spus corpul, și nu fiul sau prietenul, adică omul, în unicitatea sa (cap. 10).

Aura corpului nu mai are căutare, cel puțin începând cu Vesalius și cu dezvoltarea științei anatomice. Știința și tehnica, fidele proiectului lor de a pune stăpânire pe lume, încearcă, într-un gest paradoxal, să elimine corpul și, în același timp, să îl imite. Pe de o parte, să își depășească limitele, să îl reconstruiască, să intervină în procesele sale. Ca și cum condiția umană ar putea fi asimilată, dintr-o perspectivă gnostică, cu o cădere în corp, acesta devenind un membru supranumerar al omului, de care acesta trebuie să fie cât mai curând eliberat. Pe de alta, spațiu al precarității, al morții, al îmbătrânirii, care trebuie combătut mai

⁴ M. Yourcenar, *L'œuvre au noir*, Paris, Livre de poche, 1968, p. 118.

presus de toate, pentru a preîntâmpina pierderea. Bineînțeles, fără sorți de izbândă, dar relansând mereu speranța. Corpul, spațiu al imperceptibilului, pe care trebuie să fim siguri că îl putem stăpâni.

Dacă o carte este un proiect solitar, ea se alimentează, de asemenea, din privirile și vocile care i-au însoțit îndeaproape realizarea progresivă. Pentru prima versiune a lucrării, din 1990, doresc să-i mulțumesc, în mod deosebit, lui Mary-José Lambert, a cărei prietenie mi-a permis să surprind și să observ mai bine eficacitatea vindecării tradiționale. Mirarea pe care ea însăși o avea în ochi atunci când reușea să vindece sau să aline nu a încetat să alimenteze propria mea curiozitate cu privire la corp și la relația terapeutică. Îi mulțumesc, apoi, lui Philippe Bagros, medic șef al unui spital din Tours, care, de-a lungul unui an de observații alături de el, mi-a arătat cum se practică o medicină a omului. Colaborarea noastră, în vederea introducerii științelor umaniste în sistemul de predare la Facultatea de medicină, este extrem de bogată și de stimulantă. Le mulțumesc, de asemenea, lui Martine Pasquer și Philippe Grosbois pentru numeroasele discuții și intervențiile comune din timpul sesiunilor de formare permanentă sau al cursurilor, pentru faptul că împărtășim aceeași sensibilitate și curiozitate.

Aș mai vrea să-i mulțumesc lui Christian Michel pentru anii petrecuți la Strasbourg, lui, care știe să îmbine în mod admirabil practicarea medicinei generale cu formația sa de antropolog, printr-o formidabilă

atenție acordată pacienților săi. Mărturisesc, de asemenea, recunoștința și afecțiunea mea pentru Hnina Tuil, care a cunoscut toate peripețiile, regretele și pasiunea unei încercări pe care nu a încetat nicio clipă să o stimuleze prin prezența sa.

Numirea mea pe post, în cadrul Institutului universitar din Franța, mi-a dat timpul și disponibilitatea interioară de a relua integral această lucrare.

Capitolul 1

Imperceptibilul corpului

Corpul ca posibilă întrebare

Reprezentările sociale îi conferă corpului o poziție determinată în cadrul simbolismului general al societății. Ele dau un nume diferitelor părți care îl compun și funcțiilor pe care acestea le îndeplinesc, explică relațiile dintre ele, pătrund în interiorul invizibil al corpului, pentru a depune acolo imagini precise, îl situează în mijlocul cosmosului sau al ecologiei comunității umane. Această cunoaștere dedicată corpului este, dintru început, culturală. Și, chiar dacă este reutilizată doar rudimentar de către individ, ea conferă sens bogăției trupului său, îi arată din ce anume este plămădit acesta, atribuie durerilor sau suferințelor sale cauze precise și conforme cu viziunea despre lume a societății sale, definește poziția sa față de natură și față de ceilalți oameni, într-un sistem de valori și de corespondențe. De aici, numărul enorm de reprezentări care încearcă să îi dea un sens și caracterul lor hete-

roclit, insolit, contradictoriu, de la o societate la alta. Corpul pare ceva foarte simplu, dar, în cele din urmă, se dovedește a fi de o esență extrem de greu de definit. El nu este niciodată un dat axiomatic, ci efectul unei construcții sociale și culturale.

Corpul este originea identitară a omului, locul și timpul în care lumea prinde contur într-o figură distinctă. El este axa relației cu lumea. Prin intermediul corpului, omul își însușește substanța vieții și o redă celorlalți, cu ajutorul sistemelor simbolice comune tuturor membrilor din comunitatea sa. Corpul este locul în care individul se înstăpânește asupra lumii, asumându-și-o ca pe un bun al său, făcând din ea un univers familiar și accesibil, încărcat de sens și de valori, dar care poate fi utilizat, în același timp, ca experiență de către oricare alt individ ce aparține aceluiași sistem de referințe culturale. A exista înseamnă, mai întâi, capacitatea de a te mișca, în așa fel încât să poți fi înțeles atât de tine, cât și de ceilalți, în spațiu și timp; înseamnă capacitatea de a transforma mediul cu ajutorul unor gesturi eficiente, de a tria și de a atribui o semnificație și o valoare nenumăraților *stimuli* ai mediului, grație unor activități perceptive; înseamnă, de asemenea, capacitatea de a transmite mesaje celorlalți, prin cuvânt, dar și printr-un repertoriu de gesturi și de mimici, compunând un ansamblu de ritualuri corporale ce răspund, într-o manieră proprie, așteptărilor comune. Mai înseamnă, în sfârșit, să fii capabil să redai ceea ce simți printr-un anume mod de a fi, utilizând fața și

corpul într-un mod specific. Prin intermediul corporalității sale, omul face din lume măsura propriei sale experiențe, transformând-o în ceva familiar și coerent, de care poate dispune oricând și pe care o poate înțelege. Emițător sau receptor, corpul produce sens în mod constant, inserându-l astfel pe om într-un spațiu social și cultural dat.

Orice societate se articulează pe un sistem de semne și valori, prezentând, uneori, mici diferențe, dacă o colectivitate este împărțită în grupuri sau clase sociale cu reguli proprii. Actorii schimbă în permanență între ei semnificații pe baza acestor convenții comune, supuse, bineînțeles, evenimentelor imprevizibile ale creației colective. Astfel, omul creează lumea și, în același timp, lumea creează omul, într-o relație schimbătoare, de la un loc la altul al condiției umane, dar în anumite limite. Natura și ceea ce oamenii așteaptă de la ea nu există decât redate în termeni sociali și culturali, ceea ce face că, de fiecare dată, această ecuație desenează un univers specific. Percepția senzorială a mediului înconjurător este ea însăși operă a culturii, ceea ce înseamnă că, în interiorul unor limite antropologice extrem de variabile, orice lucru este rezultatul unui amestec dintre social și cultural, regula de la care nici corpul nu face excepție. Nu există mai multă natură umană decât natură a corpului, ci doar o condiție a omului implicând o condiție corporală schimbătoare, de la un loc sau un timp la altul, în cadrul societăților umane. În cadrul unor ceremonii religioase, se calcă

pe cărbuni, arsurile unui om sau ale unui animal sunt îngrijite, prin părțile noastre, de exemplu, suflând peste răni sau rostind o rugăciune consacrată de tradiția și experiența vindecătorului; se vindecă boli reglând energiile dereglate printr-un anume contact fizic cu mâna sau utilizând ace; se negociază cu zeii sau, dimpotrivă, sunt sfidați prin transă sau posedare; un om care este pe moarte este eliberat de farmece prin ritualuri de îndepărtare a vrăjilor; ședințe lungi, care presupun reconstituirea în actualitate a unei existențe trecute, produc asupra unei persoane care a fost în prealabil hipnotizată efecte fizice eliberatoare sau dureroase; un copil pe punctul de a muri poate fi salvat grefându-i-se inima unui alt copil, mort cu câteva ore mai înainte, într-un accident de mașină; prin acțiunea unei molecule, un om agitat poate fi calmat, revitalizat sau eliberat de neliniști. Această enumerație ar putea continua la nesfârșit, căci, de-a lungul timpului și în diferite regiuni ale globului, găsim nenumărate interpretări ale bolii sau ale corpului, sau, mai degrabă, nenumărate relații între lume și om, care se succed sub ochii cercetătorului atent și curios. Capacitatea umană de a inventa modele de îngrijire sau de interpretare a corpului este infinită. Societățile umane dau sensul și forma universului în care se mișcă, ceea ce face că limitele acțiunii omului asupra mediului sunt mai întâi limite de sens, înainte de a fi limite de acțiuni.

Așadar, despre ce corp vorbim noi în antropologie? Corpul este o realitate schimbătoare de la o societate

la alta: imaginile care îl definesc, sistemele de cunoaștere care încearcă să îi lămurească natura ori performanțele de care corpul este capabil sunt foarte variate, contradictorii chiar pentru logica noastră aristotelică a terțului exclus. Reprezentările sociale atribuie corpului o poziție determinată în cadrul simbolismului general al societății, ele sunt tributare unei stări sociale, unei viziuni despre lume și, din perspectiva acesteia din urmă, unei definiții a persoanei. Corpul este o construcție simbolică. El pare ceva foarte simplu, dar, de fapt, nimic nu este mai greu de înțeles. Concepția care este cel mai adesea acceptată în societățile noastre își găsește formularea în reprezentarea anatomo-fiziologică, adică în cunoașterea biomedicală, fondată pe o concepție cu totul particulară despre persoană, aceea care îl face pe individ să spună «Corpul meu», după modelul posesiunii. Această reprezentare s-a construit de-a lungul întregii istorii occidentale, însoțind apariția bruscă a individualismului. Corpul este perceput de către societățile noastre ca fiind un spațiu în care individul se construiește, el marchează limita, diferența, libertatea sa. Din punct de vedere istoric, el este un rest, adică ceea ce rămâne după retragerea din om a cosmosului, a celorlalți și după diviziunea care face din om un altul în raport cu corpul său. O anecdotă a lui Maurice Leenhardt⁵ atestă cu tărie faptul că, indu-

⁵ M. Leenhardt, *Do Kamo. La personne et le mythe dans le monde mélanésien*, Paris, Gallimard, 1971, p. 54 sq.

bitabil, corpul este obiectul unei construcții sociale și culturale, uneori prin însăși identificarea sa (întrucât anumite societăți ignoră existența unui corp ca suport al individului).

«Voi ne-ați adus corpul»

La melanezienii din Noua Caledonie (canaci), corpul uman împrumută termeni din regnul vegetal. Parte inseparabilă a acestui univers în care se scaldă, corpul își împletește existența cu cea a arborilor, a fructelor, a plantelor într-un amestec de corespondențe în care omul și ființa lumii fac schimb de componente. Partea dură a omului, osatura sa, poartă același nume cu inima lemnului, același cuvânt desemnând și resturile de corali aruncate de valuri pe plajă. Cochiliile terestre sau marine desemnează oasele care protejează, precum craniul. Pulpa sau miezul fructelor numesc carnea și mușchii. Rinichii și celelalte măruntaie poartă numele unui fruct cu care se aseamănă. Plămâni, a căror formă amintește de cea a arborelui totemic al canacilor, poartă numele acestui arbore. Cât despre intestine, ele sunt asimilate cu împletitura de liane care fac ca pădurea să fie mult mai deasă. Corpul apare, astfel, la canaci, ca o altă formă a vegetalului sau, invers, vegetalul apare ca o prelungire naturală a corpului. Între aceste două universuri nu există frontiere clare.